

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA ONA TILI VA O'QISH MALAKASINI SHAKLLANTIRISH: PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK XUSUSIYATLAR VA METODIK YONDASHUVLAR**G'aybilloyeva Zarina Zoyirovna**

Buxoro Innovatsiyalar Universiteti

Pedagogika nazariyasi va tarixi (faoliyat turi bo'yicha) mutaxassisligi magistri

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida ona tili va o'qish malakasini shakllantirish masalasi psixologik-pedagogik xususiyatlar va metodik yondashuvlar nuqtayi nazaridan tahlil qilinadi. Boshlang'ich bosqichda bolalar ruhiy va fiziologik rivojlanishning o'ziga xos bosqichini o'tayotgani tufayli, ularning diqqat, xotira, nutq va hissiy barqarorliklari barqaror emas, ammo ijodiy qobiliyati va qiziquvchanligi yuqori ekani qayd etiladi. Maqolada ona tili darslarining maqsad va vazifalari (nutq madaniyati, lug'at boyligi, grammatik asoslar, matn bilan ishlash) hamda o'qish malakasining bosqichma-bosqich shakllantirish jarayoni (harf tanishdan ifodali matn o'qishgacha) atroflicha yoritiladi. Shuningdek, integratsion yondashuv (o'qish darslaridagi matn bilan ona tili darsidagi lug'aviy va grammatik mashqlarni uyg'unlashtirish) va bolalar motivatsiyasini oshirishda qiziqarli o'yin metodi, rag'batlantirish, hamkorlikda bajariladigan loyihalar ham muhim o'rin tutishi haqida so'z boradi. Bu ko'nikmalar keyingi sinflarda barcha fanlarni o'zlashtirishga ijobiy ta'sir ko'rsatishi, bolalarning mustaqil fikrlashi va ijodiy salohiyatini rivojlantirishi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: boshlang'ich sinf, ona tili, o'qish malakasi, psixologik-pedagogik xususiyatlar, nutq madaniyati, lug'at boyligi, grammatik ko'nikma, ifodali o'qish, integratsion yondashuv, motivatsiya, rag'batlantirish, ijodkorlik, emosional intellekt.

Boshlang'ich ta'lim – butun ta'lim tizimining eng muhim poydevori, unda o'quvchilarning dastlabki bilim va ko'nikmalari shakllanadi. Ayniqsa, ona tili va o'qish malakasini rivojlantirish, shaxsning kelajakdagi akademik muvaffaqiyatlari va butun hayotiy faoliyati uchun mustahkam asos yaratadi. Boshlang'ich sinf o'quvchisi psixologik hamda pedagogik jihatdan o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lgani sababli, ularning ona tili darslarida nutqini to'g'ri shakllantirish va o'qish malakasini tarkib toptirish mazkur bosqichning ustuvor vazifalaridandir.

Boshlang'ich maktab bosqichida bolalarda psixologik rivojlanish qizg'in davrni tashkil etadi. Ular 6–7 yoshdan e'tiboran xotira mexanizmlari faollashishi, e'tiborning ortib borishi bilan birga hali beqarorligi, nutq rivojida sodda gaplar tuzish va cheklangan so'z boyligi, hissiy-emotsional barqarorlikning to'liq shakllanmaganligi kabi xususiyatlarni namoyon etadilar. Shu bois o'qituvchi dars davomida rag'batlantirish, maqtov, o'yin metodlari va yoshga mos topshiriqlarni qo'llashi juda muhimdir.

Bundan tashqari, bolalar ijodiy tafakkurga moyil bo'lib, ertak, rasm chizish, roliy o'yinlar kabi faoliyatlardan zavq oladilar. Dars jarayonida ijodkorlikni rag'batlantirish (dramatizatsiya, ifodali o'qish, mushohadaga undovchi mashqlar) ularda fantaziya va qobiliyatlarni rivojlantirishga xizmat qiladi. Chunki tez o'sish va tez charchash kabi fiziologik xususiyatlar sababli darsni 35–40 daqiqa ichida turli metodik usullar bilan boyitish tavsiya etiladi. Shunda bolalar darsga qiziqib, e'tiborini saqlab, nutqiy va ijodiy faollikni namoyon qilishlari oson kechadi.

Psixologik-pedagogik nuqtayi nazardan, ana shu xususiyatlarni bilmagan, ularga tayanmagan holda tashkil etiladigan darslar o'quvchilarning motivatsiyasini pasaytirishi yoki qobiliyatlarini to'laqonli ro'yobga chiqara olmasligi mumkin. Shu bois o'qituvchi har bir o'quvchining individual rivoj darajasi, qiziqishi, tayyorgarligi, psixologik tayyorgarligini inobatga olishi zarur.

Ona tili darslari – ona tilining lugʻaviy boyligi, grammatik qoidalar, toʻgʻri talaffuz, adabiy meʼyor, fikr ifoda etish uslubi, nutqning dolzarbligi, silliqiligi kabi koʻnikmalarni shakllantirishga qaratilgan.

Boshlangʻich sinflarda ona tili darslari avvalo oʻquvchilarning nutq madaniyatini shakllantirishni koʻzda tutadi. Bunda toʻgʻri talaffuz, adabiy meʼyorda gapirish, ifodali soʻzlash va bosqichma-bosqich murakkab gap tuzish koʻnikmalarini egallash asosiy oʻrinda turadi. Shuningdek, lugʻat boyligini kengaytirish ham darslarning ustuvor yoʻnalishi boʻlib, dars mavzusi bilan bogʻliq holda yangi soʻzlarni kiritish, ushbu soʻzlarni toʻgʻri qoʻllashni mashq qildirish orqali oʻquvchilar nutqi rivojlantiriladi.

Grammatik koʻnikmalarni oʻrgatishda esa ortiqcha murakkabliklardan saqlanib, eng asosiy imlo qoidalar tanishtiriladi. Bolalarga beriladigan topshiriqlar ularning yosh xususiyatlariga mos boʻlishi, haddan ziyod akademik bosim ortiqcha stress tugʻdirmasligi lozim. Matn bilan ishlashda har bir matnni qayta hikoya qilish, savol-javob, lugʻat boyligi va grammatik elementlarni mustahkamlash boʻyicha mashqlar oʻquvchilarning nutqiy faolligini oshiradi.

Metodik yondashuvda qisqa hikoyalar, ertaklar, topishmoqlarni oʻqib, soʻngra muhokama qilish, savol-javob tarzida mantiqiy fikrlashni ragʻbatlantirish muhimdir. Interfaol metodlar (masalan, roliy oʻyinlar, chizma-grafik usullar) orqali har bir bolaning nutqiy faolligi taʼminlanadi. Oʻyin shaklidagi diktant, soʻz tuzish mashqlari, lugʻat daftarchasi yuritish, “yangi soʻzlar” burchagi kabi faoliyatlar bolalarga didaktik jarayonni qiziqarli qiladi. Sheʼr yoki hikoyani ifodali aytish mashgʻulotlari oʻquvchilarda ifodali nutq, emotsional intellekt, adabiy meʼyorni bilish va lugʻat ustida ishlash malakalarini rivojlantiradi.

Boshlangʻich sinf oʻquvchilari ona tili darslari orqali nutq madaniyati, oʻz fikrini ravon ifoda etish, adabiy til normalariga rioya qilish, lugʻat boyligini oshirish, grammatika qoidalariga bosqichma-bosqich moslashish, matn strukturasini tushunish kabi muhim koʻnikmalarga ega boʻladilar.

Boshlangʻich sinf oʻqish darslari — bolalarga oʻqish malakasini egallatish, soʻzlarni harakat tezligida va toʻgʻri talaffuz qilish, matn mazmuniga eʼtibor qaratish, oʻqish jarayonidan zavqlanish kabi qator vazifalarni bajarishga xizmat qiladi. Oʻqish darsining bosh maqsadi – bolalar ifodali oʻqish, matnni tushunish va tahlil qilish, oʻz oʻrnida qayta hikoya qila olish, matndagi asosiy gʻoya va maʼlumotlarni ajrata olish malakasini rivojlantirishdir.

Oʻqish malakasi boshlangʻich sinf oʻquvchilari uchun asosiy savod oʻrnatish, matnni tushunish va kitobxonlikni rivojlantirish jarayonidan iborat boʻlib, bir nechta bosqichni oʻz ichiga oladi. Avval bolalar harflarni oʻrganib, ularning talaffuziga eʼtibor beradilar, keyin boʻgʻinlab oʻqish bosqichiga oʻtiladi. Soʻngra soʻzlarni yaxlit oʻqish, ifodali oʻqish (intonatsiya, urgʻu, surʼat) orqali gapni toʻliq tushunishga erishadilar. Yakuniy bosqichda matnni toʻgʻri, ifodali oʻqish, mazmunni idrok etish va tahlil qilish malakasiga ega boʻlishadi.

Oʻqish darsining vazifalari orasida savod oʻrgatish (harflar, soʻzlar, boʻgʻinlab oʻqish), ifodali oʻqish (tinish belgilarini, intonatsiyani hisobga olgan holda oʻqish), matn ustida ishlash (mazmuni, qahramonlar, asosiy gʻoya, xulq-atvor tahlili) hamda mustaqil fikrlash (oʻquvchilarning matn haqidagi shaxsiy nuqtayi nazarini izohlash, xulosa chiqarish) alohida ahamiyat kasb etadi. Oʻqish malakasini shakllantirish uchun bir nechta metod qoʻllaniladi. Chorlov oʻqish – oʻqituvchining namunaviy oʻqishini bolalar takrorlashi; zanjir oʻqish – navbat bilan matnni boʻlimlarga oʻqish; guruh boʻlib oʻqish – kichik guruhlarda matnni boʻlaklarga boʻlib, yakunda yakuniy hikoya tarzida birlashtirish; chizma-grafik metod – matn asosida rasm chizib, voqealarni tasvirlash hamda roʻlga kirish – qahramonlarning ovozi, xatti-harakatlarini ifodalab oʻqish.

Ijtimoiy-psixologik nuqtayi nazardan, oʻqish nafaqat maʼlumot olish, balki ijodiy fikrlash, kitobdan zavq olish, mustaqil bilim olish malakasini rivojlantirishdir. Yaxshi oʻqish koʻnikmasiga ega boʻlgan bola matnlarni tezda oʻzlashtiradi, keyingi fanlarni ham osonroq oʻrganadi va mustaqil kitobxonlikka tezroq kirishadi. Bu esa uning qiziquvchanligini oshiradi, taʼlim davomida hozirjavob va ijodkor shaxs sifatida shakllanishiga xizmat qiladi.

Boshlang'ich sinfda ona tili va o'qish darslari o'zaro tutash bo'lib, integratsion yondashuv juda muhim. Bunda har ikkala fan umumiy maqsadga: o'quvchilarning nutq madaniyati va savodxonligini oshirishga xizmat qiladi.

– O'qish — bolalarning matnni ifodali o'qishi, so'z boyligini o'zlashtirish, g'oyalarni tushunish, so'ngra qayta hikoya qilish, baho berish, munosabat bildirishdan iborat bo'lsa;

– Ona tili — o'sha jarayonda imlo, talaffuz, grammatik aniqlik, nutqiy ifoda, gap tuzish, lug'aviy boylik kabi kompetensiyalarni mustahkamlaydi.

Integratsiyani ta'minlash uchun ona tili va o'qish darslarini birgalikda rejalashtirish juda muhim. Bunda avvalo o'qish darsida matn ifodali o'qib beriladi, o'quvchilar uni izohlaydi va asosiy mazmunini tushunadilar. So'ng ona tili darsida shu matnning lug'aviy yoki grammatik tahlili qilinib, yangi so'zlarni daftariga yozish, jumla tuzish, gap qurilishini tahlil qilish kabi mashqlar bajariladi. Masalan, hikoya, ertak yoki masaldagi asosiy voqealar o'qish darsida muhokama qilinsa, keyin ona tili darsida bu hikoyadan olingan so'zlar bilan amaliy mashqlar o'tkazish, murakkab gap tuzish, imlo qoidalarini mustahkamlash mumkin.

Boshlang'ich sinf o'quvchisining hissiy-emosional rivojlanishi beqaror bo'lishi, e'tibor tez chalg'ishi, biroq qiziquvchanligi yuqori ekanligi sababli, dars jarayonida motivatsiya omillarini to'g'ri qo'llash juda muhim. Turli rag'batlantirish usullari, masalan, muvaffaqiyat va to'g'ri javoblar uchun maqtov, stiker, yulduzcha berish kabilar o'quvchilarning ishtiyoqini oshiradi. Darslarda qiziqarli materiallardan foydalanish (qisqa hikoya, ertak, topishmoq, lug'aviy o'yinlar) ham bolalarning e'tiborini tortib, ularda dars jarayonidan zavq olish hissini uyg'otadi.

Bundan tashqari, guruh hamkorlik – masalan, “Sevimli kitob qahramonini tanlash” kabi kichik loyihalar, ro'l o'yinlar – bolalarda ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantiradi, ular do'stlari bilan fikr almashishga, o'zaro muloqot jarayonida moslashuvchanlik va hamkorlik tuyg'ularini shakllantirishga o'rganadilar.

Shu bilan birga, o'qituvchi emosional intellekt (Goleman, 1998) tamoyillariga tayangan holda o'quvchilarning hissiyotlarini tanish va boshqarish, xatolarga to'g'ri munosabat bildirish, sinfdoshlariga hurmat bilan muomala qilish madaniyatini shakllantirishi lozim. Bunday jarayonda ona tili va o'qish darslarida voqealar, qahramonlar yoki xatti-harakatlar haqida “Sizningcha, bu xulq-atvor to'g'rimi?” singari savollar bolalarning ijtimoiy his-tuyg'ularini rivojlantirishda yordam beradi.

Bundan tashqari, o'yin metodlari ham ushbu integratsiyani boyitadi. Masalan, “So'z topish” yoki “Rebus yechish” orqali o'qish mavzusi bilan bog'liq lug'aviy vazifalar bajarish, “G'oya xaritasi” (cluster) metodida o'qilgan matn asosiy g'oya va xulq-atvor holatlariga mos ravishda tasvirlanadi, so'ngra ona tili mashqlarida ushbu so'z va ifodalar bilan til ustida ishlash davom ettiriladi. Shu tarzda o'quvchilarning o'qish malakasi va ona tili bo'yicha nutqiy ko'nikmalari uyg'un, bir butun jarayon sifatida rivojlanadi.

Bu usullar bir paytning o'zida bolalarning nutqiy faolligini oshiradi, o'qish darsida o'zlashtirgan bilimlarni ona tili darsida mustahkamlab borish, izchil rivojlanishni ta'minlaydi.

Boshlang'ich sinf bosqichida ona tili va o'qish darslari birgalikda bolalarda asosiy savod, nutq madaniyati, ifodali o'qish va lug'at boyligi, grammatik bilim, mustaqil tafakkur, ijodiy yondashuv, emosional-intellektual salohiyat kabi jihatlarni tarkib toptiradi. Bu jarayon bosqichma-bosqich, bolalarning yosh xususiyatlari hamda individual imkoniyatlarini inobatga olgan holda amalga oshirilishi kerak.

Ona tili darslari o'quvchilarga tilning tabiati, so'zlar va gaplar tuzilishi, nutqiy madaniyatni o'rgatishga ixtisoslashgan bo'lsa, o'qish darslari ular o'rtasidagi aloqani mustahkamlaydi, matn mazmunini tushunish, ifodali o'qish, fikr bildirish, badiiy asarlarni idrok etish, so'z boyligini kengaytirish bilan shuhrat qozonadi. Metodik yondashuvlarda o'yin, musobaqa, ijodiy topshiriqlar, guruhlarda ishlash, rag'bat va maqtov, differensial dars tashkil etish kabi usullar natijadorlikni oshiradi.

Boshlang'ich sinf o'quvchisining psixologik-pedagogik xususiyatlari: diqqat tez chalg'ishi, hissiy barqarorlikning pastligi, ijodga moyillik, tengdoshlar ta'siriga ochiqlik, ijtimoiy muloqotga ehtiyojining balandligi o'qituvchidan muayyan uslub va strategiyalarni mohirona qo'llashni talab etadi. Bolalarda motivatsiyani oshirish, rag'batlantirish, qiziqarli o'yinlar, savol-javob, rolii o'yinlar, interfaol mashg'ulotlar orqali ularning darsga ishtiyoqini uyg'otish mumkin.

Ona tili va o'qish darslarida o'quvchilar malaka hosil qilgach, keyingi sinflarda matematika, tabiiy fanlar, ijtimoiy fanlar kabi barcha fanlarni o'zlashtirishda tezroq va puxtarroq natija ko'rsatadi. Zero, o'qish malakasi yaxshi bo'lmagan bola boshqa fanlarning matnlarini o'qishda, tushunishda qiynalishi aniq. Ona tili bo'yicha mukammal nutqiy salohiyatga ega bo'lmagan bola esa har qanday mavzuda o'z fikrini ravon ifoda etishga qiynaladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Goleman, D. (1998). Working with Emotional Intelligence. Bantam Books.
2. Johansson, P. (2018). "Digitalisering av utbildning i nordiska länder: fallstudie om interaktiva metoder." Scandinavian Educational Review, 12(4), 56-70.
3. Maxwell, J. (2008). Developing the Leader Within You. Thomas Nelson.
4. Mucchielli, A. (2013). Les méthodes qualitatives en sciences humaines et sociales. Armand Colin.
5. Öztürk, M. (2021). "Yaratıcı düşünce ve dijital araçların entegrasyonu: Öğretmen adayları perspektifi." Turkish Journal of Educational Technology, 33(2), 25-39.
6. Farmonovna, E. A. (2024). HUNARMANDCHILIK MAHSULOTLARI BOZORIGA XIZMAT KO'RSATISHNING XORIJ TAJRIBASI. Raqamli iqtisodiyot (Цифровая экономика), (8), 753-767.
7. Ergasheva, A. (2024). XIZMAT KO'RSATISHNI RIVOJLANTIRISHNING TASHKILIY-HUQUQIY ASOSLARI. University Research Base, 294-299.
8. Ergasheva, A. (2020). Кичик бизнесда инновацион фаолият ва уни ривожлантириш масалалари. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.uz), 1(1).
9. Эргашева, А. (2021). GLOBALLASHUVNING HUNARMANDCHILIK ISTIQBOLIGA TA'SIRI. Центр научных публикаций (buxdu.uz), 8(8).
10. Эргашева, А. (2023). Analysis Of Current Problems And Opportunities In The Development Of The National Tourism Industry Of Uzbekistan. Центр Научных Публикаций (buxdu.uz), 29, 29.